

موسوعة الامام علی (ع) فی الكتاب و السنة و التاريخ*

○ حجت الاسلام والمسلمین محمدعلی مهدوی راد

○ موسوعة الامام علی بن ابی طالب (ع)، فی الكتاب و السنة و التاريخ

○ محمدالریشهری، بمساعدة محمدکاظم الطباطبایی

○ التحقیق، مرکز بحوث دارالحدیث

○ دارالحدیث، قم، ۱۴۲۱، ج ۱۲

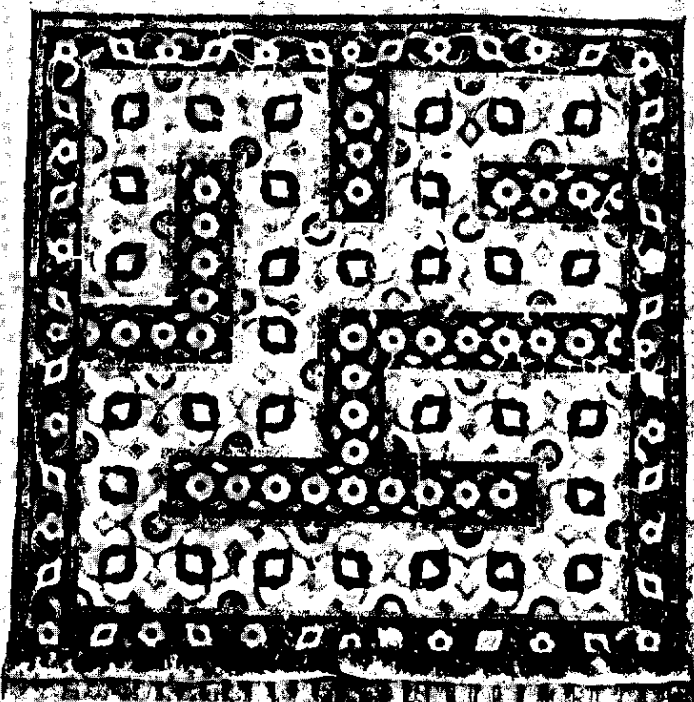
از کهنترین اثر مدون و مکتوب در حوزه فرهنگ اسلامی که به گونه‌ای درباره‌ی مولا امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع) رقم خورده و همراهان و همگامان او را در نبردهای سه گانه با هوشمندی گزارش کرده است، تاکنون صدها و بل هزاران کتاب به خامه آمده و چکامه‌ها سروده شده و آثار هنری آفریده شده است؛ تا مگر اندکی از بسیار را درباره‌ی مولا برگزیند و برنمایند. از جمله آخرین و گسترده‌ترین آثاری که از پس سالها کوشش و در نگریستن در منابع و مصادر بسیار، و پرستجیدن گزارشهای تاریخی و روایی انبوه، سامان یافته، مجموعه فخیم و فاخر الموسوعة الامام علی ابن ابی طالب (ع) فی الكتاب و السنة و التاريخ است به خامه حضرت حجت الاسلام والمسلمین حاج شیخ محمد محمدی ری شهری و به مساعدت فاضلان، آقایان: سیدمحمدکاظم طباطبایی و محمود طباطبایی و تنی چند از فاضلان مرکز تحقیقات موسسه فرهنگی دارالحدیث (ج ۱، ص ۵ مقدمه). این بنده را نیز در تدوین نهایی آن سهمی خرد بوده است که از سر عشق و روزی به ساحت ولایت عظمای علوی و خاکساری در پیشگاه ولایت الاهی وصی نبوی با نهایت شوق و دلدادگی و افتخار آن را انجام داد (ج ۱، ص ۵۴ مقدمه). از این روی آشنایی اندکی با محتوای سرشار از آگاهیهای گونه‌گون آن اثر سترگ دارم و این سطور را در جهت برنمودن اندکی از بسیار نهفته در ابواب و فصول آن رقم زدم؛ تا چه قبول افتد و چه در نظر آید. یادآوری کنم که این نگاشته به واقع مقدمه بلندی است که بازگردان عربی آن در آغاز مجلد اول آمده است و اینجا با اندکی بازنگری و بازنگاری تقدیم می‌شود.

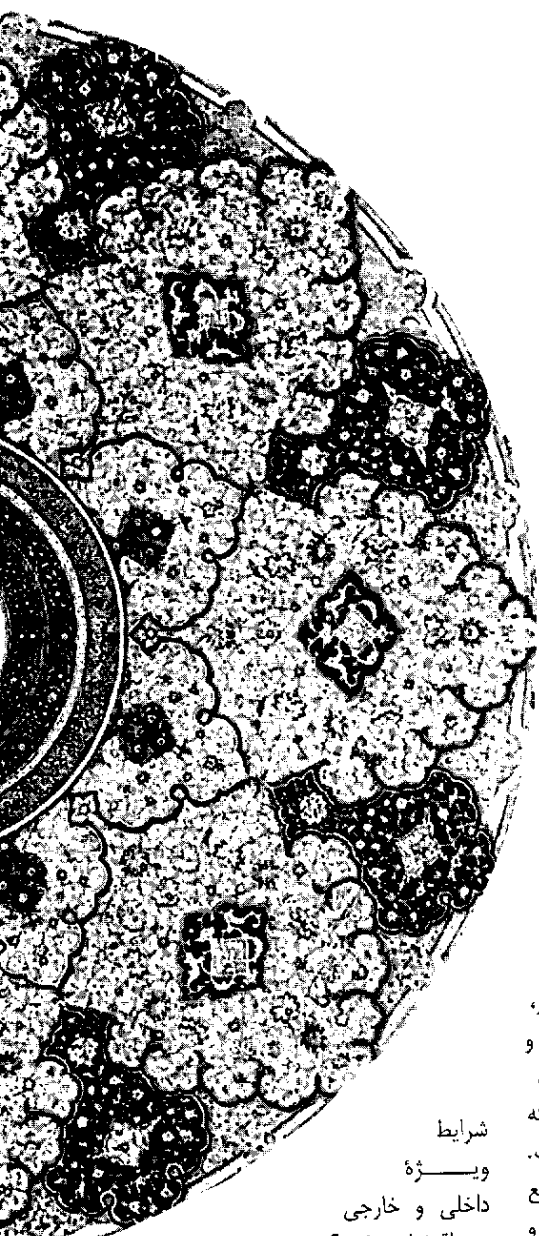
موسوعه در یک نگاه

«موسوعه...» نگاهی است به زندگانی مولا، سیره علوی و تاریخ حیات کاملترین انسان، برجسته‌ترین مؤمنان و بزرگترین چهره تاریخ اسلام پس از رسول الله (ص).
«موسوعه...» با طرحی نو، پردازش ابتکاری و نظمی جدید و کارآمد سیره علوی را در شانزده بخش

مرکز تحقیقات و مطالعات اسلامی

شرایط
ویریه
داخلی و خارجی
چه اقتضا می‌کرد؟ در
این بخش به این سوآلها و جز
اینها در سیره علوی از پس رحلت رسول الله (ص) تا
حکومت وی پاسخ داده شده است.
این بخش نیز مجلد چهارم از مجموعه یازده
جلدی موسوعه را به خود ویژه ساخته است. بخش
چهارم در پنج فصل تدوین شده است. فصل اول قصه
آکنده از غصه «سقیفه» و پی‌آمدهای آن و حوادث
مرتبط با آن را گزارش کرده است. (ص ۷-۷۹)
تن زدن امام (ع) از بیعت کسانی که جامعه
خلافت را به تن کشیدند، چگونگی مواضع مهاجران و
انصار در ماجرای سقیفه، و هوشیاری امام (ع) در
رویارویی با فتنه و فتنه‌آفرینان، از جمله بحثهای این
بخش است (ص ۷-۵۸). امام (ع) پس از مدتی و
مشخصاً براساس نصوصی پس از شهادت فاطمه زهرا
(س) از سرِ اکراه و الزام به بیعت تن داده است؛ چرا؟ عوامل
و زمینه‌ها، مصالح و چرایی‌ها این موضع نیز به شرح آمده
است (ص ۶۰-۶۵) و آن گاه توجیه‌های ناموجه

معتمد در این فصل، نشان داده است که این
حادثه در همان شب آکنده از دلهره و در میان
اوج رذالتهای مشرکان شکل گرفته است.

بخش سوم:

در بخش سوم و با عنوان «جهودالنبی
لقيادة الامام علی (ع)» به جایگاه ولایت در
رسالت رسول الله (ص) پرداخته شده و
تلاشهای رسول اکرم در آن زمینه گزارش و
تحلیل شده است.

در این فصل ولایت علوی و امامت علی بن
ابی طالب (ع) در قالب تلاش رسول الله (ص)
برای آینده امت، بازخوانی شده و دلایل عقلی و
نقلی اثبات این مدعا که رسول الله (ص) امت را
بی سرپرست ننهاده و آینده امت را بدون طرحی

مشخص رها نکرده، بلکه در درازنای بیست و سه
سال با زمینه‌سازی‌های فراوان، رهنمودهای بسیار،
اشارتها و صراحتهای بی‌شمار، آینده را به دقت و
روشنی رقم زده است، به تفصیل گزارش شده است.

این بخش در یازده فصل رقم خورده است که
صفحات جلد دوم را یکسر به خود ویژه ساخته است.

در آغاز، فضای سخن تبیین شده و چگونگی موضع
رسول الله (ص) براساس فرضهای مختلف و
احتمالهای گونه‌گون تحلیل شده و در ضمن آن نشان
داده شده است که نمی‌شود پنداشت که رسول الله (ص)
امت را یکه و بدون هیچ طرح و نقشه‌ای رها کرده
است. پس باید براساس نصوص فراوان تاریخی و
روایی تأمل کرد و دریافت که آن طرح و تدبیر چیست؟
(ج ۲، ص ۷-۲۲) بدین سان سخن به نص رسیده
است و نصوص و احادیث این واقعه صادق گزارش
شده است؛ از گزارش «حدیث یوم‌الأنذار» که آغازین
تلاش علنی است، تا حدیث غدیر که اوج ابلاغ ولایت
است و نیز احادیث وصایت، وراثت، خلافت، منزلت،
امارت، امامت، ولایت، هدایت، عصمت و بالاخره
حدیث غدیر و در نهایت گزارش چگونگی واپسین
تدبیر رسول الله (ص).

بخش چهارم:

شگفتا و اسفا، که آنچه رسول الله (ص) برای
آینده امت رقم زده بود، تحقق نیافت. امام (ع) باید چه
می‌کرد؟ وظیفه الهی او چه بود؟ واقع آن روزگار با

در پیش‌دید پژوهشگران، و جستجوگران معارف علوی
و شیفتگان مولا و تشنگان حق و حقیقت قرار می‌دهد.

بخش اول. شخصیت خانوادگی:

در بخش اول از نیاکان آن حضرت سخن رفته
است (ج ۱، ص ۵۹-۶۲) و از محیط رشد و زندگانی
خصوصی مولا، از شخصیت پدر، مادر، از نامها، کنیه‌ها،
لقبها، سیرت و صورت ازدواج، زنان و فرزندان علی (ع).
(ص ۶۲-۱۳۵)

در پایان این بخش، پژوهش کوتاهی است درباره
مزاری که در دمشق به نام «سکینه» و با عنوان دخت
علی (ع) شهره است، و نشان داده شده است که علی
(ع) را دختری بدین نام نبوده است. (ص ۱۳۷-۱۳۸)

بخش دوم:

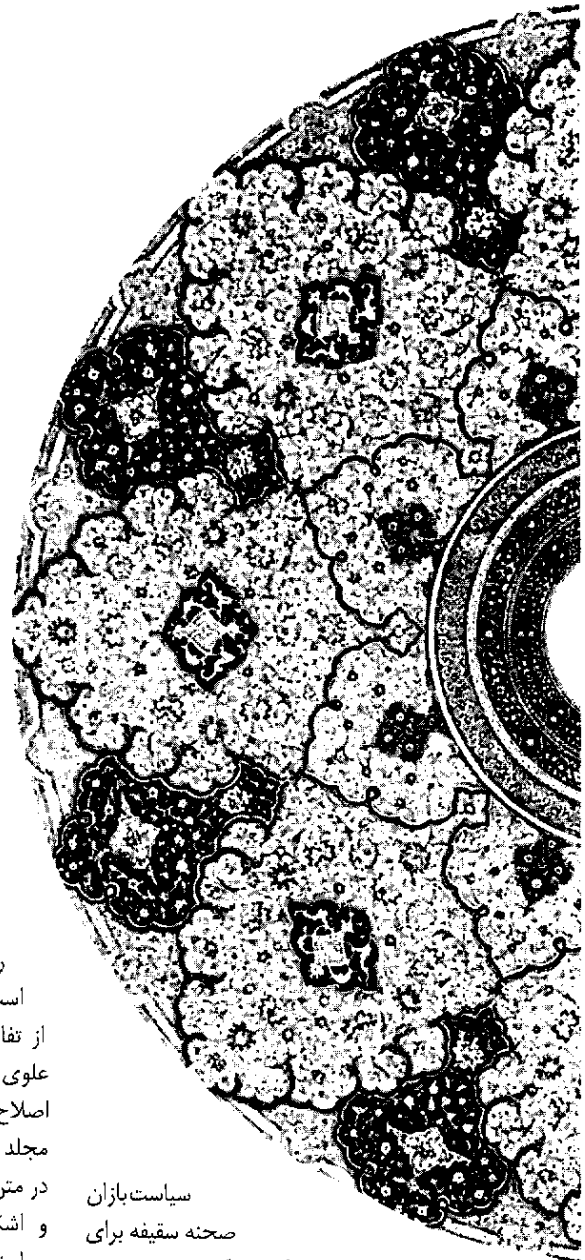
این بخش با عنوان «الامام علی (ع) مع النبی
(ص)» همراهی و همگامی مولا با رسول الله (ص) را
در چهارده فصل رقم زده است.

این بخش نشان می‌دهد که مولا دوش به دوش
رسول الله (ص) از آغازین روزهای بعثت تا هنگام
رحلت برای حاکمیت اسلام در جامعه با تمام توان
کوشید.

این فصل نشان می‌دهد که علی (ع) در دفاع از
دین، گسترش اسلام، حراست از رسول الله (ص) و
نگهبانی از آیین نوپای الهی، استوارگامی بود نستوه که
از هیچ کوششی در رساندن این آیین الهی به مقصد و
مقصود دریغ نورزید. (ص ۱۳۷-۳۰۹)

در این بخش و در ضمن فصل دوم، از
«لیلة‌المبیت» سخن رفته است؛ حادثه‌ای که در میان
فضایل و مناقب مولا چونان خورشیدی درخشید. آن
شب امام در اوج جباریت‌ها و ستمگری‌ها و
خیره‌سری‌ها و با اطلاع از آهنگ کین‌ورزانه مشرکان،
بر بستر رسول الله (ص) آرمید تا آن پیامبر مروت و
کرامت به سلامت راهی یترب شود. در فصل سوم این
منقبت والا و ایثار بی‌بدیل مولا گزارش شده و به
برخی از خرده‌گیری‌های فضیلت‌ستیزان پاسخ داده
شده است. (ص ۱۵۶-۱۷۶)

نکته یادکردنی در این بخش در فصل دوم فراز
آمدن مولا بر دوش رسول الله (ص) برای در هم
شکستن بت‌هاست که غالباً آن را تنها و تنها در حادثه
فتح مکه رقم زده‌اند. پژوهش در اسناد بسیار کهن و

سیاست‌بازان

صحنه سقیفه برای

دگرگونی وصیت

رسول‌الله (ص) گزارش و نقد شده است (ص ۶۶-۷۹). روزگار خلفای پس از رسول‌الله (ص) و موضع علی (ع) در آن روزگاران، حکومت عثمان، زمینه‌های قیام علیه او و تحلیلی از زمینه‌ها و انگیزه‌های مسلمانان در قیام علیه عثمان، در صفحات بعدی این مجلد آمده است. پایان بخش این مجلد نگاهی است نو به جریان این‌سبا و واقع‌چهره او براساس نصوص تاریخی. (ص ۲۹۱-۳۰۲)

بخش پنجم. مبانی اصلاحات علوی:

مردم از پس بیست و پنج سال خلافت خلفا و گسترش کج‌نگری‌ها و کژروی‌هایی که پس از رسول‌الله (ص) آغاز شده بود، علیه خلیفه و نوع رفتار و حکومتداری او به پا خاستند و پس از قتل او در تجمعی شگفت خواستار زمامداری مولا شدند.

در این بخش چگونگی رسیدن امام (ع) به زمامداری، آغاز اصلاحات، مبانی امام (ع) در

دیگرسانی‌ها و اصلاحات و بازتاب‌های آن در جامعه به تفصیل سخن رفته است. بازشناسی محوری‌ترین مبانی امام (ع) در اصلاحات در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، قضایی و دینی، از جمله بحث‌های مهم این بخش است. دیدگاه‌های امام (ع) در پیوند با سیاست، عوامل استوارسازی حکومتها، علل و عوامل تزلزل و دگرگونی حکومتها، چگونگی همکاری دولت‌ها با هم و... از جمله بحث‌های این بخش از کتاب است.

تمام صفحات مجلد چهارم ویژه این بخش است. در این مجلد که آن را به گونه‌ای می‌توان «سیاستنامه علوی» نام نهاد، به گستردگی و براساس نصوص روایی و تاریخی و با استناد به آثار علوی از مبانی، شیوه‌ها و روش‌های علوی در حکومت‌داری سخن رفته است. این مجلد در ده فصل سامان یافته است. ابتدا

از تفاوت‌های بنیادین تگوش به سیاست در دو مکتب علوی و اموی سخن رفته است و آن‌گاه از آهنگ اصلاح و ابعاد اصلاح در حکومت مولا. مدخل این مجلد تحلیلی است گسترده بر پایه نصوص ارائه شده در متن کتاب از آنچه یاد شد و در پایان پاسخی به نقد و اشکالهایی که برخی از مورخان، تحلیلگران و سیاستمداران از روزگاران کهن درباره شیوه برخورد امام (ع) با مسائل داشته‌اند، می‌آید (ص ۵۹-۶۶). آن‌گاه در فصل اول، چگونگی بیعت مردمان را با امام (ع) گزارش می‌کند و در پایان، چرایی تن‌زدن آغازین امام (ع) از پذیرش حکومت و پذیرش بعدی آن تحلیل می‌شود. (ص ۵۷-۶۹)

این مجلد، خواندنی‌ترین و تنبیه‌آفرین‌ترین بخش کتاب به ویژه در فضای امروزی کشور است. مجلد چهارم ترجمه شده است و به زودی با مقدمه‌ای تحلیلی و گسترده نشر خواهد یافت.

بخش ششم. فتنه‌های داخلی:

اوایل بخش، ابتدا گزارش‌های تاریخی و روایی مرتبط با فتنه‌ها نقل شده است و آنچه را که رسول‌الله (ص) پیش‌بینی کرده بود و از رویارویی با امام (ع) برحذر داشته بود (ج ۵، ص ۱۳-۲۲). آن‌گاه چرایی و چگونگی برآمدن این فتنه‌ها، ریشه‌ها، روندها و پی‌آمدهای آنها بررسی شده است (ص ۲۹-۴۴) و

نیز اهداف امام (ع) در رویارویی با فتنه‌آفرینان (ص ۴۵-۵۱). در ادامه بحث، آرای کسانی از صحابیان و عالمان اهل سنت درباره نبرد با سرکشان گزارش شده است و سپس به تحلیل جریان فتنه «ناکثین»، «فاسطین» و «مارقین» که به واقع بازتاب حرکت اصلاحی امام (ع) و موضع اصولی و انعطاف‌ناپذیر آن بزرگوار در برابر حقوق الهی و حقوق مردم و ارزشها بود، پرداخته شده و ابعاد جریان و چگونگی آنها. (ص ۲۷۱-۲۸۷) تبیین و تشریح و گزارش شده است

در این پژوهش در آغاز از فتنه نهروان سخن رفته است. آن‌گاه ریشه‌های تاریخی جریان خوارج و زمینه‌های فکری شکل‌گیری آن تبیین شده است. چهره‌های نقش‌آفرین جریان نهروان، سیر شکل‌گیری و ادامه آن رویارویی امام (ع) با آن، نبرد و نتایج آن از جمله مباحثی است که در صفحات بعدی آمده است. (ج ۶، ص ۲۹۳-۳۹۹)

بخش هفتم. واپسین ماه‌های حکومت، تلخ‌ترین

روزگار حکومت:

در این بخش از سرکشی کسانی از سپاه امام (ع)، هشدارهای بی‌درپی امام (ع)، شکوه مولا از نافرمانیها، تفرقه‌ها، و پناهنده شدن گروهی سست عنصر به معاویه، به تفصیل سخن رفته است (ص ۷-۴۶). گزارش شهادت قهرمان نستوه آوردگاهها، مالک اشتر و چگونگی اعزام او به مصر و توطئه معاویه برای قتل مالک نیز در این بخش آمده است (ج ۷، ص ۵۲-۷۸). واگویی غم‌های مولا در شهادت مالک در صفحات بعدی آمده است (ص ۷۸-۸۱) و آن‌گاه اعزام محمدبن ابی‌بکر به مصر و جریان شهادت او. (ص ۸۲-۸۳)

این بخش نشان می‌دهد که در این روزگار دیگر از آن رویکرد گسترده آغازین، خبری نبود. مردم از حضور در جبهه‌ها تن می‌زدند، و فراخوانی‌های امام را پاسخ نمی‌گفتند. گلایه‌های مکرر امام از مردمان نشانگر گران‌جانی، دنیازدگی و سستی مردمان آن روزگار است. (ص ۸۱-۱۰۷)

در سیره امام و زندگانی آن بزرگوار از جمله سؤال مهمی که در پیش روی هرکسی رخ می‌نماید، این است که این همه تن‌زدن‌ها، سستی‌ها، روی‌گردانی‌ها، پس از آن همه اقبال و استقبال از چه چیزی سرچشمه می‌گرفت و علل و عوامل آن چه بود. در این مجلد و

در فصل دهم و با عنوان «بحث فی جذور التخاذیل» به این سؤال پاسخ داده شده است. (ص ۱۵۱-۱۹۴)

بخش هشتم. شهادت امام (ع):

رسول الله (ص) از شهادت امیرالمؤمنین علی (ع) خبر داده بود. بخش هشتم ویژه گزارش مفصل پیشگویی رسول الله (ص) از شهادت مولا، و گفتار مولا درباره شهادتش و مسائل مربوط با آن است. گزارش چگونگی جریان ترور، سخنان آموزنده و عظیم امام (ع) هنگام ترور تا لحظه شهادت، موضع سرسخت‌ترین دشمن امام (ع) و سخنان امام به هنگام شنیدن خبر شهادت امام (ع)، جریان تجهیز، تدفین امام (ع) اختفای قبر امام (ع) و بالاخره اشاره‌ای به زیارت حضرت و برکات زیارت آن مرقد مطهر و مضجع منور، از جمله مباحث این بخش است. (ص ۲۷۵-۳۳۵)

بخش نهم. امام از دیدگاه‌های گونه‌گون:

انعکاس شخصیت مولا در بیان و بنان چهره‌ها، شخصیتها و حتی دشمنانش یکی از فصول برجسته شناخت ابعاد شخصیت امام (ع) است. در این بخش خواننده شخصیت مولا را از منظر قرآن، پیامبر (ص)، خود امام، زهرای اطهر (س)، اصحاب پیامبر، اهل بیت (ع)، همسران پیامبر، شماری از برجسته‌ترین چهره‌های علمی - فرهنگی، سیاسی، شاعران، ادیبان، سخنوران و حتی دشمنانش می‌نگرد.

خواندن این داوریه‌ها، اظهارنظرها و ارج گذاریها بسیار خواندنی و دلپذیر است.

مجلد هشتم از کتاب با این بخش آغاز می‌شود. بخش نهم دارای ده فصل است. نه فصل از فصول دهگانه آن در مجلد هشتم قرار گرفته است. در فصل اول شخصیت مولا براساس آیات گزارش شده است. در این فصل هفده آیه آمده است که براساس روایات فریقین این آیات درباره شخصیت مولا و برنمودن وجهی از وجوه شخصیت آن بزرگوار است. (ج ۸، ص ۴۷-۹)

فصل دوم که گزارشگر سخن رسول الله (ص) درباره علی (ع) است، مدخلی دارد که در آن با تأکید بر این که آنچه در این فصل آمده است، اندکی است از بسیار، از ابعاد شخصیت علی (ع) که در کلام

رسول الله (ص) انعکاس یافته، سخن رفته است (ص ۴۹-۶۳) و آن گاه متن سخنان رسول اکرم گزارش شده است. (ص ۵۰-۱۸۵)

فصل سوم (تبیین شخصیت علی (ع) با استناد به کلام مولا) نیز مدخلی دارد تحلیلی و بیشتر برای پاسخ به این سؤال که مولا چرا از خود سخن می‌گوید و چرا ابعاد شخصیت خود را می‌نماید. بدین پرسش از زاویه‌های گونه‌گون نگریسته شده، و پاسخی درخور بدان ارائه گشته است (ص ۱۸۷-۱۹۴). سپس گفتار اهل بیت (ع)، همسران پیامبر (ص) و اصحاب رسول الله (ص) و اصحاب مولا درباره وی آمده است (ص ۲۶۳-۳۷۶). فصل هشتم این بخش درباره شخصیت علی (ع) در نگاه دشمنان او است:

الفصل ماشهدت به الأعداء، و در آن میان شگفت‌انگیزتر و اعجاب‌آورتر از همه گفتار معاویه است و به ویژه این سخن که او گفت «هیئات، هیئات، زنان از این که چون «آوردند، سترون خواهند بود...». (شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱۱، ص ۲۵۳)

فصل نهم گزارش یادکردها و اظهارنظرهای عالمان درباره علی (ع) است که خواندنی است و تأمل برانگیز. (ص ۳۹۶-۴۵۴)

مجلد نهم با آخرین فصل بخش نهم آغاز می‌شود که گزارشگر اشعار برخی از شاعران است درباره علی (ع).

بخش دهم. ویژگیهای امیرالمؤمنین:

بخش دهم کتاب ویژگیهای امام (ع) را در پیش دید می‌نهد و شخصیت امام و چگونگی ابعاد شخصیت آن بزرگوار را از منظرهای گونه‌گون گزارش می‌کند. این بخش، پنج فصل دارد، با مدخلی کوتاه درباره ویژگیهای امام (ع) (ج ۹، ص ۱۰۵-۱۰۷) و آن گاه گزارش نصوص قرآنی و روایی با عناوین ویژگیهای اعتقادی، اخلاقی، عملی، سیاسی و اجتماعی و نظامی که از ص ۱۰۹ مجلد نهم آغاز می‌شود تا پایان این مجلد.

بخش یازدهم. دانشها:

علی (ع) برترین و ارجمندترین شاگرد مکتب محمد (ص) است. علی (ع) باب حکمت و علم

رسول الله (ص)، گنجینه دانش پیامبر (ص) و وارث دانش آن حضرت و همه انبیای الهی و میراثبان حکمت و علم بود و از این روی «اعلم امت» است. این بخش گزارشگر «نمی» است از «بیم» دانش مولا و نگاهی است گذرا به گستره دانش آن بزرگوار.

بخش دوازدهم. داوری:

این بخش تمام صفحات مجلد دهم را ویژه خود ساخته است با چهار فصل. عناوین فصول چهارگانه عبارت است از: دانش اندوزی علی (ع) در مکتب نبوی، جایگاه علمی مولا، گونه‌های دانش علوی، گوشه‌هایی از گستره دانش آن بزرگوار. این بخش نیز مدخلی دارد کوتاه در اشاره به گستره دانش علوی و تأکید بر این که آنچه در صفحات کتاب عرضه شده است، اندکی است از بسیار و «نمی» است از «بیم». داوریهای مولا از فصول برجسته زندگانی، و از جمله افتخارهای والای زندگانی سیاسی، و از شگفتیهای تاریخ داوریهاست.

در این بخش در چهار فصل، ابعاد داوریهای امام (ع) برنموده شده است. در فصل اول از جایگاه داورى مولا سخن رفته است و از این که به اقتضای صریح کلام رسول الله (ص) «اقتضى الأئمة» بوده‌اند (ج ۱۱، ص ۷-۱۲). در این فصل، نمونه‌هایی از داوریهای آن بزرگوار در زمان رسول الله (ص) (ص ۱۳-۱۶) بعد از پیامبر و در هنگام خلافت خلفا (ص ۱۷-۴۰) و روزگار خلافتش گزارش شده است. (ص ۴۱-۶۰)

بخش سیزدهم. نشانه‌های قدرت معنوی:

این بخش گزارش نمونه‌هایی است از قدرت معنوی، ولایت تکوینی، جلوه‌های خلیفه‌اللہی آن امام انسانیت و جلوه والای قدرت و عظمت الهی. نمونه‌هایی مانند اجابت دعوات (ص ۶۳-۷۴) سخن از ناپیاده‌ها و نادیده‌ها (اخبار مغیبات) (ص ۱۰۷-۱۶۴)، کرامت‌ها (ردّ الشمس) که منتقبتی است منحصر به فرد و فضیلتی تحیر آفرین و شگفتی‌آور و... (ص ۷۵-۱۰۶)

موضوع «بازگشت آفتاب» پس از غروب یا پس از آن که در آستانه غروب قرار گرفته بود، جهت گزاردن نماز برای علی (ع)، به راستی منتقبتی عظیم و کرامتی شگفت و والا است. بسیاری از نصوص این حادثه

براساس منابع معتمد و موثق فریقین گزارش شده است. (ج ۱، ص ۷۵-۸۹)
این فصل بُعد معنوی امام را در تعامل با گستره هستی و جایگاه والای او را در اوج و عروج نشان می‌دهد.

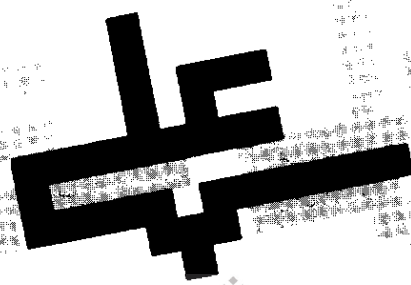
بخش چهاردهم. دوستی امام (ع):

علی (ع) محبوب‌ترین آفریده است نزد خداوند زیبایی آفرین و عظمت بخش (ج ۱۱، ص ۲۲۷) و نیز در نزد فرشتگان و رسول‌الله (ص). «حب علی» در فرهنگ دینی ما، موضوعی عظیم و تأمل برانگیز است. این بخش، نصوص این حقیقت را گزارش کرده است. نصوص گزارش شده در این بخش نشان می‌دهد که دوستی با علی، دوستی با خدا و رسول است (ص ۱۶۷-۱۹۰). دوستی علی، «فریضه» است (ص ۱۹۰-۱۹۴) و مهرورزی به علی (ع) «عبادت»، «نعمت»، «عروة الوثقی»، «بهترین عمل» و نخستین عنوان نامه عمل مؤمنان است. (ص ۱۹۴-۱۹۶)
روایات نشان می‌دهد، دوستی علی، نشانه پاکیزگی مؤلف، نشانه ایمان، تقوا، سعادت و شهرت انسانی در آسمان‌هاست. (ص ۲۱۰-۲۲۲)
نکته‌ای که بسی تأمل برانگیز است این است که این بخش نشان می‌دهد، با همه تأکیدها بر حب علی و آثار و برکات آن در زندگی مادی و معنوی، آموزه‌های نبوی و علوی و دینی ترغیب‌کننده به حب مولا، غلو در حب و افراط در عشق ورزی را نکوهیده و از آن تحذیر کرده و آن را انحرافی تلقی کرده است که زمینه‌ساز انحراف‌های بزرگ است. (ص ۲۳۶-۲۳۹)

بخش پانزدهم. دشمنی با امام (ع):

رسول‌الله (ص) در آینه زمان، آینده تاریخ اسلام را می‌نگریست، توطئه‌ها را می‌دانست و از فتنه جویی فتنه جویان آگاه بود. از این روی، جای در جای در زندگانی سراسر اقدام و تلاش و تمهیدش بر دوستی علی(ع) تأکید نهاد و از دشمنی با او مردمان را تحذیر کرد (ص ۲۵۳-۲۵۴) و از دشنام دادن وی نهی کرد و دشمنی با او را دشمنی با خود و خداوند تلقی فرمود (ص ۲۵۵-۲۶۲). دشمنی با علی (ع) را کفر دانست و آزار او را آزار خود تلقی کرد. (ص ۲۶۶-۲۷۰)
در این بخش ابتدا از انگیزه‌های کسانی که در آن

روزگاران رویاروی مولا ایستاده بودند، سخن رفته است. (ص ۲۴۳-۲۵۹)

نصوص

احادیث معتبر فریقین - که در این بخش گزارش شده است - نشانگر آن است که دشمنان علی (ع) از رحمت الهی به دورند (ص ۲۷۳-۲۷۴) و هلاکت آنان قطعی است. مرگ کین‌ورزان به علی مرگ در جاهلیت است و دشمنی با او نشان نفاق، فسق و شقاوت. (ص ۲۷۵-۲۷۸)
این بخش، نصوص روایی و تاریخی بسیاری را در اختیار خواننده می‌نهد و افزون بر این، شماری از سرسخت‌ترین دشمنان مولا و جمعی از منحرفان از آن حضرت و قبایلی را که بدو کین می‌ورزیدند؛ شناسانده است که «تعرف الاشیاء بأضدادها». (ص ۲۸۹-۲۹۶)

بخش شانزدهم. اصحاب و کارگزاران حکومت

علی (ع):

در این بخش خواننده از یک سوی به آگاهی‌های ارجمندی درباره پرورش یافتگان مکتب دست می‌یابد و از سوی دیگر با واقع حکومت علوی و کمبود نیروهای کارآمد، متمهد، درآشنا و فرمانبردار آشنا می‌شود. بدین سان تا حدودی راز و رمز پاره‌ای از نارسایی‌ها را در حکومت علوی در می‌یابد، و در تحلیل واقع‌نگرانه حکومت مولا باتوجه به داده‌های این بخش خود را موقتتر می‌یابد.

روشن است که نه اصحاب مولا یکدست بودند و نه کارگزاران آن بزرگوار یکدستان. ضرورت حکومت‌داری و واقع‌های اجتناب‌ناپذیر اداره امور، گاه کسانی ناستوار در باورها و ناهنجار در عمل را بر امام (ع) تحمیل می‌کرد؛ اما امام از یک سوی هرگز از آنان غفلت نمی‌کرد و از سوی دیگر هرگز کج‌روی‌ها و

کژاندیشی‌ها و رفتار ناهنجار آنان را با مردم بر نمی‌تابید. او که روزگاری بس دراز «شمشیر در پی حق» زده بود و سالیان «خار در چشم و استخوان بر گلو» برای حق سکوت کرده بود،

اکنون برای «اجرای حق» و «تحقق حق» هیچ مجامله، معامله و مداهنه را بر نمی‌تابد. این بخش از موسوعه نیز بسی خواندنی است و موضع امام (ع) در برابر اصحاب و کارگزارانش تأمل کردنی و درس‌گرفتنی. کتاب با بخش شانزدهم پایان می‌یابد و بدین سان خواننده با انبوهی از آگاهی‌ها، تحلیل‌ها و گزارش‌ها درباره مولا آشنا می‌شود.

ویژگی‌های «موسوعة الامام علی بن ابی‌طالب...»

آنچه تا بدین جا آمد گزارش کوتاهی بود از محتوای بخش‌های «موسوعه...». اکنون بر آنیم که اندکی از ویژگی‌های آن را برشماریم.

۱. جامعیت، همراه گزیده‌نگاری

در نگارش و تدوین این «موسوعه» ضمن پرهیز از تکرار، و ارجاع به نصوص همگون، تلاش شده است، گزیده‌نگاری شود و از افزون‌نگاری اجتناب شود. موسوعه، جامع‌نصوص، متون و احادیث و نقل‌های گزارش شده در منابع و مصادر فریقین است، با نگاهی به آنچه درباره علی (ع) نوشته شده است؛ بدان سان که پژوهشگر با مراجعه به این مجموعه بداند و مطمئن شود به عصاره آنچه درباره حضرت (ع) قلمی شده است دست یافته است.

۲. استناد گسترده به منابع فریقین

در این موسوعه برای نخست بار گسترده‌ترین بهره‌برداری از منابع تاریخی و حدیثی فریقین در تبیین شخصیت امام علی (ع) در زمینه‌های مختلف تحقق یافته است. برای سامان دادن به این مجموعه به بیش از چهارصد و پنجاه عنوان کتاب که غالباً چندین مجلد بوده‌اند، مراجعه کردیم؛ دویست منبع شیعی و دویست و پنجاه منبع از منابع اهل سنت.

۳. اعتبار منابع

در سامان دادن به این موسوعه، کوشیده‌ایم، پس

از فیش برداری مستقیم از منابع با یاری گرفتن از رایانه - در حد توان - همه نصوص مرتبط با یک موضوع را گردآوری کنیم، و آن گاه استوارترین، جامعترین و کهنترین را برگزینیم.

در گزینش همت بر آن بوده است که متون به کار گرفته شده، از کتب حدیثی و تاریخی معتبر گرفته شود؛ اما باید بدین نکته تأکید کنیم که اعتبار نقلها و نصوص در پژوهش تاریخی با نقلها و نصوص فقهی فرق فارق دارند. روشن است که آن سخت‌گیری‌های معمول در سند روایات فقهی در پژوهشهای تاریخی، معمول نیست. در پژوهشهای تاریخی بیشتر چگونگی و استواری و ناستواری متن باید مورد توجه باشد و برای رسیدن بدان قراین گونه‌گون به کار گرفته شود. به هر حال به دیده ما نقل و نص معتبر - فقهی و تاریخی آن - آن است که «موثوق به» باشد و اطمینان‌آور؛ گرچه گاه از سند استوار و صحیحی نیز برخوردار نباشد. (به تأثیر سند صحیح و موثق در ایجاد اطمینان توجه داریم).

باید بیفزاییم که وثوق سندی، در مجموعه‌ای که نقلها و متون آن بر پایه مصادر حدیثی و تاریخی فریقین (شیعه و اهل سنت) رقم خورده است، نمی‌تواند ملاک تام و تمام باشد؛ چرا که روشن است هر جریان‌ی در تعیین «ثقه» و «غیر ثقه» خود، سبک و روش ویژه و مبانی رجالی ویژه‌ای دارند.

۴. تحلیل و جمع‌بندی

پژوهشگران و جستجوگران معارف علوی و طالبان آگاهی از سیره علوی در این موسوعه با بیش از هفت هزار متن و نص تاریخی - حدیثی درباره علی (ع) آشنا خواهند شد. در فصلها و بخشها کوشیده شده است به تناسب تحلیلها، نظریه‌ها و با ارزیابی نصوص نکات مهمی در زمینه‌های تاریخ و حدیث عرضه شود.

۵. توجه به واقع زمان و کاربردی بودن محتوا

در گزینش عناوین و عرضه متون و نصوص در ذیل عناوین به واقع زمان و نیازهای امروز توجه داشته‌ایم و کوشیده‌ایم این موسوعه مجموعه‌ای باشد آموزنده، کارآمد برای جهان

اسلام، پژوهشگران، جوانان و همه آنان که می‌خواهند سیره علی (ع) را در واقع زندگی الگو گیرند و از سیره او در گشودن گره‌ها و زدودن بن‌بست‌های فکری، عقیدتی و سیاسی یاری جویند. کاربردی‌ترین، بخشهای این مجموعه، بخشهایی است که سیاستهای علوی را در زمینه‌های مختلف کشورداری، حکومت، تعامل با مردم تبیین می‌کند.

۶. ابتکار در نگارش

مطالب و موضوعات به گونه‌ای طراحی شده است که پژوهشگر با نگاهی گذرا در جریان کلی مسائل کتاب قرار گیرد و با تاملی اجمالی، مطلوب خود را در آن دریابد. عناوین به گونه‌ای گزینش شده است که گویای محتوای بخشها و فصلها باشد و تمام نصوص ارائه شده را بپوشاند. مهمتر آن که کوشیده است، عناوین واقع زندگی‌ساز و سپیده‌گشای سیره علوی را بدان گونه که الگو باشد ارائه دهد. از این روی عناوین واقعی است،

نسه
انتزاعی
محض و
ناکارگشا و
ناکارآمد.

۷. توضیحات، تفسیرها و...

(خدمات جنبی)

برای اینکه پژوهشگران در مراجعه به این موسوعه و در دستیابی به مقصود برای مسائلی جزئی نیاز به منابع دیگر نداشته باشند و در رسیدن به مطلوب، مسیری سهل را بیمایند، راجع به اشخاص، مکانها و نکات مبهم متون در پانویس توضیحاتی آمده است. نیز الفاظ دشواریاب متون شرح شده، و مکانهای تاریخی با نقشه‌هایی گویا به وسیله متخصصان طراحی و به دقت شناسایی شده است.

۸. یادکردها... (تجلیل‌ها، تکریم‌ها

(و...)

در نقل نصوص تاریخی و حدیثی، اگر متون مورد استناد از رسول‌الله (ص) و اهل بیت (ع) نقل شده باشد نام آن بزرگوار یاد می‌شود. در یادکرد رسول‌الله (ص) با جمله

«صلی الله علیه و آله» و اهل بیت (ع) با جمله «علیه السلام» از آنها تجلیل شده است. هرچند در مصدر منقول چنین تجلیلی نباشد.

۹. اخلاق نگارش

در نگارش موسوعه، ادب علمی و پژوهشی در نهایت دقت رعایت شده است. کسی که تاریخ اسلام را به زرفی نگریسته باشد و آثار مکتوب عالمان نحله‌های گوناگون حوزه فرهنگ اسلامی را دیده باشد، می‌داند که در میراث مکتوب آنان - پیشینیان و پسینیان - تا چه حدی درباره تشیع و قله افراشته آن ستم روا شده است و بالطبع در حق پیشوای مجاهدان و مخلصان نیز چه اندازه کتمان حقایق و وارونه‌سازی تاریخی شده است. این همه را محققان تاریخ اسلام می‌دانند و ما نیز می‌دانستیم و در نگارش این موسوعه با ابعاد حیرت‌آور آن بیشتر آشنا شدیم. اما در نگارش این مجموعه، در تحلیلها، اظهارنظرها، تبیینها و مدخلها هرگز قلم را به ناراستیها و درشت‌گوییها و دشنامها نیالودیم؛ نه ابتدائاً و نه به گونه مقابله به مثل. به واقع، در نگارش مجموعه، «ادب علوی» را بر سراسر آن حاکم ساختیم.

روشن است که یادکرد کردار کسان و تحلیل آن و روشنگری درباره رفتارهای ناصواب برخی، واقع‌گویی است و نه تندلحنی. به هر حال کوشیده‌ایم مسائل را با دیده روش تحقیق بنگریم و نه چشم تعصب و لجاج و عناد.

از این روی امیدواریم موسوعه گامی باشد در تقریب مذاهب، و تبلور «ادب علوی» برای بهره‌گیری همگان و وحدت کلمه مؤمنان.

پی‌نوشت:

۱. کهن‌ترین اثر مکتوب و مدون در فرهنگ اسلامی: کتابی است با عنوان «تسمیه فی شهد مع علی حروبه» به خاتمه عبدالله بن نبی رافع.

* مقاله حاضر پس از تلخیص توسط تحریریه مجله، درج شده است.